

Неолітичні пам'ятки р. Здвиж

Річка Здвиж є правою притокою р. Тетерев і тече в північно-східному напрямку по території Житомирської та Київської областей. Довжина її — 120—130 км. Іригаційні роботи, здійснювані в останні роки по всій течії річки, дали можливість протягом 1973—1978 рр. провести систематичне обстеження мезолітичних та неолітичних пам'яток долини Здвижа. Всього було відкрито більше 30 мезолітичних та неолітичних стоянок, 13 із яких дали досить численні колекції обробленого кременю та неолітичної кераміки. Розкопувались мезолітичні стоянки Рудня, Рудня II, Рудий Острів та неолітичні — Лазарівка, Бородянка IIIб, Бородянка IIIв.¹ Зупинимося докладніше на результатах дослідження неолітичних пам'яток передусім стоянок Бородянка IIIв, Бородянка IVб, Гавронщина та Бородянка IV.

Заплава р. Здвиж являє собою осушене торфовище і має ширину від 100 м у верхів'ях річки до 2 м в нижній її течії. Неолітичні стоянки розташовані на мисоподібних виступах 1-ї надзаплавної піщаної тераси висотою від 2 до 5 м, часто при впадінні в Здвиж невеликої притоки або серед заплави на окремих піщаних підвищеннях, що мають висоту 1—2 м.

Під час розкопок та шурфування була виявлена така стратиграфія: 20 см сірого гумусованого піску — ґрунт; нижче 30—40 см жовто-бурого піску — підґрунтя, ще глибше — білий пісок з прошарками орштейну, що в нижній своїй частині переходить в смугасті алювіальні піщані відклади. Культурні залишки неолітичної епохи, як правило, пов'язані з верхньою частиною підґрунтя та в меншій мірі з ґрунтовим шаром.

Крем'яні вироби мезолітичних і неолітичних стоянок р. Здвиж виготовлені з сірого, рідше жовтого місцевого валунного кременю, що походить з ріських відкладів, які на плато вздовж ріки часто виходять на поверхню. Лише в пізньонеолітичних комплексах (Бородянка IV) з'являються імпорти якісного темно-коричневого або смугастого західноволинського кременю.

Цікавою закономірністю розташування неолітичних стоянок в умовах Київського Полісся є їх групування по берегах великих торфовищ. Такі групи пам'яток відкриті в середній течії р. Тетерів поблизу однойменної залізничної станції, в гирлі р. Здвиж та біля м. Бородянка Київської області.

Бородянський вузол неолітичних поселень був відкритий автором в 1974 р. і зараз нараховує 9 стоянок — Бородянка I, III, IIIа, IIIб, IIIв, IV, IVа, IVб, V (рис. 1). Вони розташовані на піщаних підвищеннях висотою до 1,5 м, що тягнуться на відстані 1,5 км по заплаві правого берега р. Здвиж у районі залізничного мосту поблизу м. Бородянка. В останні роки торфовище було осушене, а піщані підвищення розорані. Культурні залишки неолітичного часу залягали на глибині 0,2—0,5 м у верхній частині жовто-бурого підґрунтя, а також частково в ґрунтовому шарі. В результаті оранки частина неолітичних матеріалів опинилася на поверхні, де й була зібрана автором.

Найбільш численні колекції походять з розкопаної на площі 50 кв. м стоянки Бородянка IIIв, та Бородянка IV і Бородянка IVб, де неолітичні матеріали зібрано на поверхні.

¹ Залізник Л. Л. Мезолит Восточной Волини и Киевского Поднепровья в свете новых исследований.— В кн.: Новые исследования археологических памятников на Украине. К., 1977, с. 30—38; Залізник Л. Л. Рудоострівська мезолітична культура.— Археологія, 1978, 25, с. 12—21.

Бородянка IIIв розташована на вузькому мисі піщаного підвищення за 800 м на південний схід від залізничного мосту біля м. Бородянка, за 400 м на захід від залізничного насипу (рис. 1). Мис має довжину 100 м і піднімається над заплавою на 1,5 м. Розкоп площею 50 м² закладено майже в середині мису, трохи ближче до його кінця. Кремінь залягав у верхній частині підгрунтя. Розкопана лінза попелястого піску має овальну форму, площа — 1,2×0,8 м, товщина заповнення —

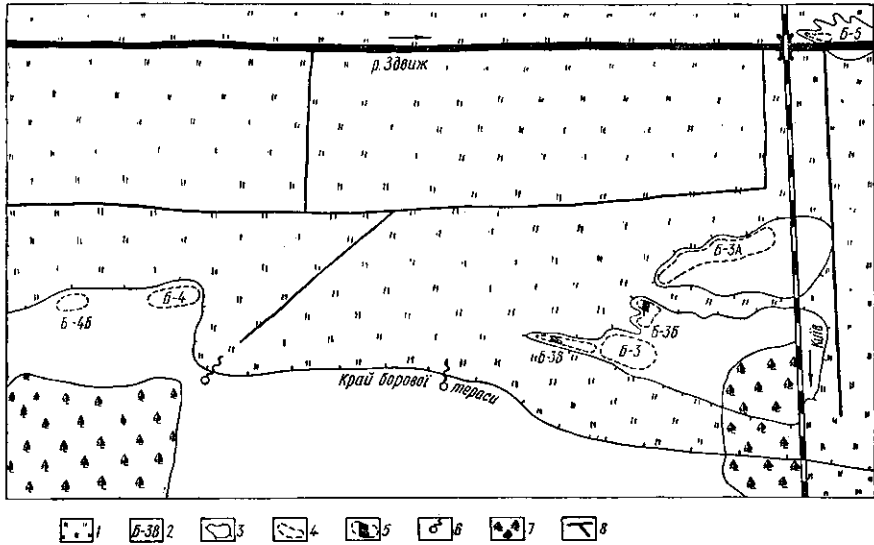

Рис. 1. Стоянки поблизу м. Бородянка.

Умовні позначення: 1 — торф'яник; 2 — назви стоянок; 3 — піщані підвищення; 4 — місця збору підйомного матеріалу; 5 — розкопи; 6 — джерела; 7 — сосновий ліс; 8 — іригаційні канали.

0,3—0,4 м. У заповненні лінзи знайдено пісковикове точильце зі слідами вохри на поверхні. Можливо, затемнення являє собою залишки житла.

Колекція кремению стоянки Бородянка IIIв нараховує 1324 екземпляри, в тому числі 116 виробів з вторинною обробкою. Серед нуклеусів найбільш стійкими типами є одноплосинні підпірамідальні (рис. 2, 50, 51) та однобічні (рис. 2, 49, 52). Індекс пластин комплексу — 14%. Скребки становлять 35% виробів з вторинною обробкою. Серіями представлені скребки кінцеві на пластинах (рис. 2, 32—36) та відщепях (рис. 2, 37, 40), підокруглі (рис. 2, 41, 42) та неправильні на відщепях (рис. 2, 43, 44). Два різці колекції виготовлені з відщепів (рис. 2, 45), 10% комплексу знарядь становлять пластили з несистематичною ретушю (рис. 2, 46, 48) та атипіві анкуші на пластинах (рис. 2, 47). Знайдено також три круто ретушовані розвертки (рис. 2, 29—31).

Виразна колекція мікролітів стоянки представлена формами, характерними для рудоострівської пізньомезолітичної культури² яніславицької культурної області: яніславицькі вістря зі зламаною основою (рис. 2, 1—4), яніславицькі трикутники (рис. 2, 5, 6), мікрорізці (рис. 2, 9—15). Знайдені також два кукрекські вкладиші (рис. 2, 7—8) та численні трапеції: високі (рис. 2, 16—18), середньовисокі симетричні (рис. 2, 19—23, 28) і асиметричні (рис. 2, 25, 26), низька трапеція (рис. 2, 24), зламаний ромб (рис. 2, 27). Цікаво, що 40% трапецій Бородянки IIIв мають один бік, ретушований зі спинки, а другий — з червця (рис. 2, 17, 20, 21).

² Залізник Л. Л. Рудоострівська мезолітична культура, с. 12—21.

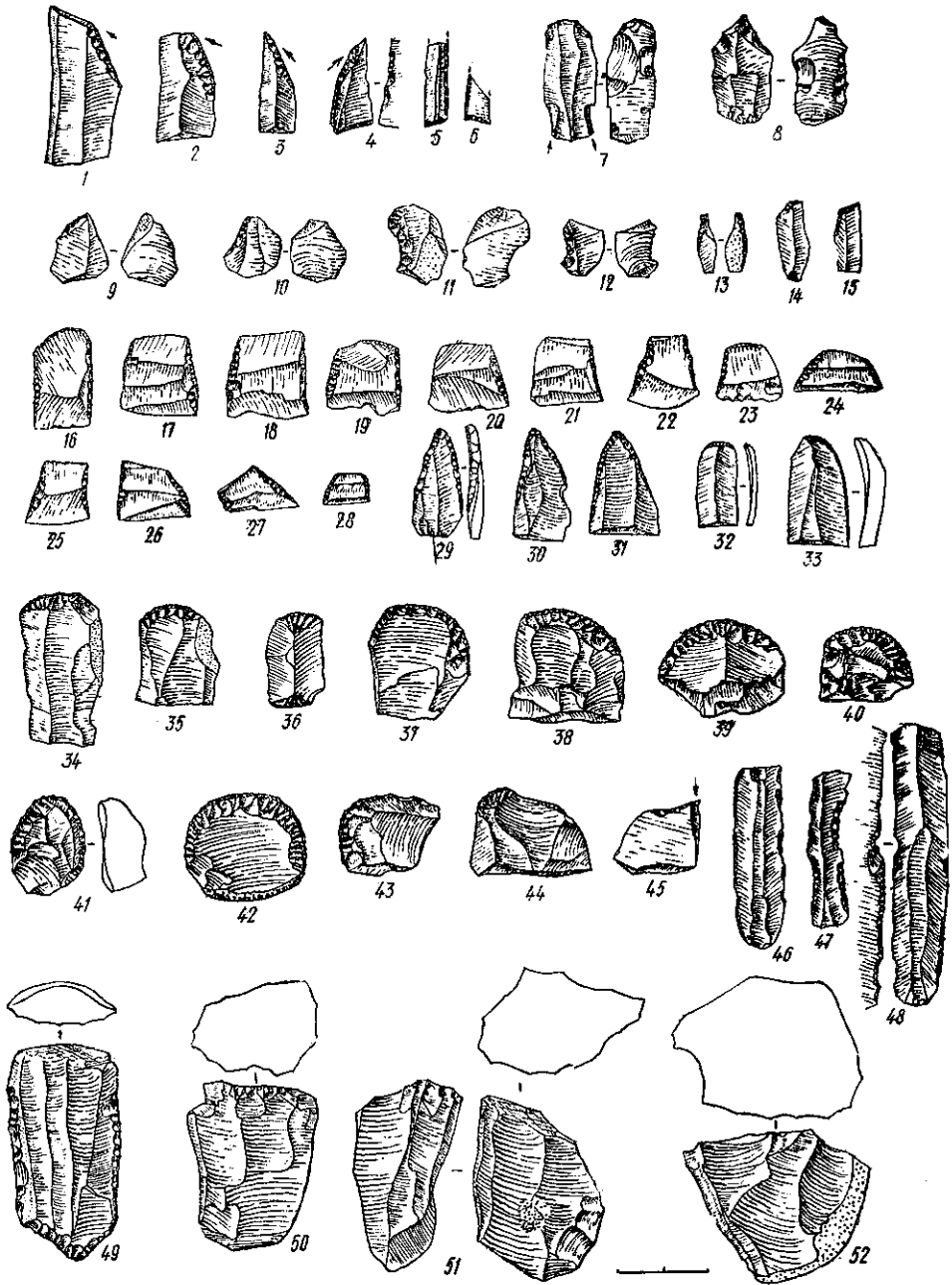

Рис. 2. Крем'яні вироби стоянки Бородянка III в.

1—4 — янєславицькї вїстря; 5, 6 — янєславицькї трикутники; 7, 8 — кукрекськї вкладки; 9—15 — мїкроморзї; 16—28 — трапецїї; 29—31 — розвертки; 32—44 — скребки; 45 — рїзець; 46, 48 — пластини з ретушю; 47 — аякош на пластинї; 49—52 — нуклеуси.

Керамїчний комплекс стоянки складається з 35 фрагментів неолїтичної керамїки. Більшїсть орнаментована горизонтальними рядами косих вїдбитків гребїнцєвого штампa і має значну домїшку нерозмочалених рослинних волокон у тїстї (рис. 3, 1—5). Знайдено фрагмент придонної частини гостродонного горщика з гребїнцевим орнаментом та рядом неглибоких ямок («котячі лапки») (рис. 3, 4). До цїєї ж групи керамїки належать три фрагменти прямих вїнець (рис. 5, 1—2). Вїд

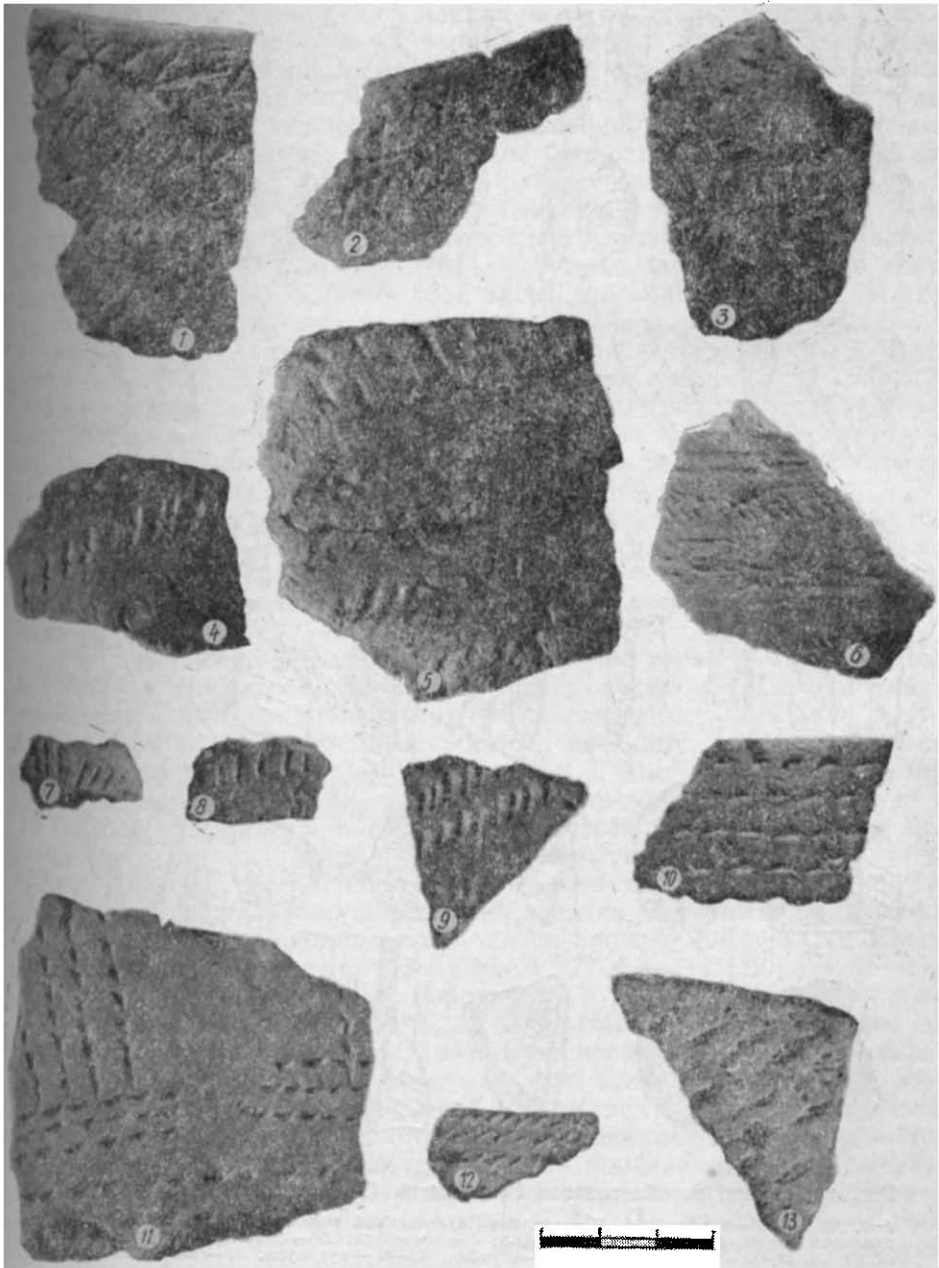

Рис. 3. Неолітична кераміка стоянок Бородянка IIIв. (1—6), Гавронщина (7—9), Бородянка IV (10—13).

описаних виробів значно відрізняються два тонкостінні фрагменти з домішкою трави та кварцу в тісті, орнаментовані двома рядами відбитків дрібнозубого гребінцевого штампа (рис. 5, 6). Найближчі аналогії основному керамічному комплексу стоянки Бородянка IIIв дають матеріали Микільської Слободки II/1 (розкопки В. М. Даниленка). На цій підставі пам'ятку можна віднести до раннього етапу киево-волинського варіанта дніпро-донецької неолітичної культури, виділеної Д. Я. Телегіним.

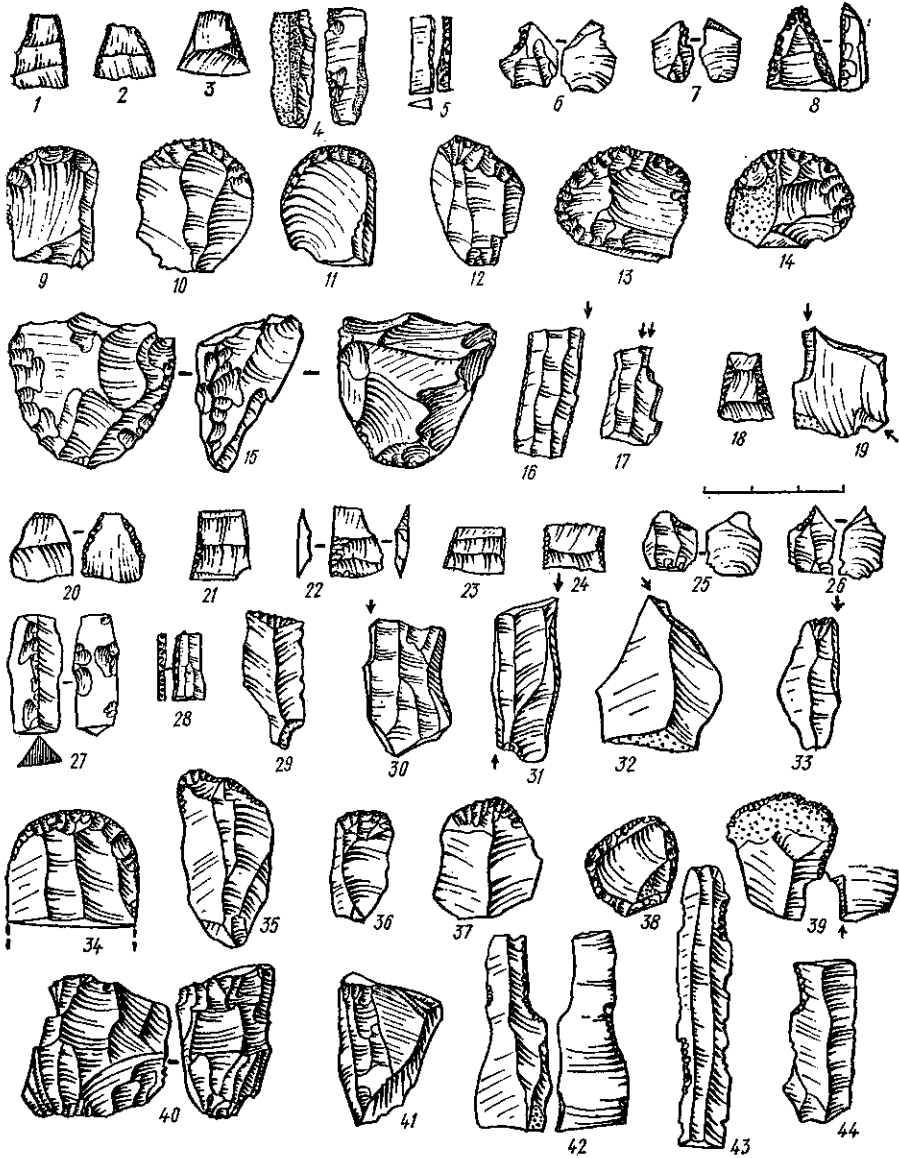

Рис. 4. Крем'яні вироби стоянок Гавронщина (1—19), Бородянка IV6 (20—44):

1—3, 18, 20—24 — трапеції; 4, 27 — атиповий кукрекський вкладиш; 5, 28 — пластинки з пригупленим краєм; 6, 7, 25, 26 — мікрорізці; 8 — розвертка; 29 — пластина зі скошеним краєм; 16, 17, 19, 29—33 — різці; 9—14, 34—39 — скребки; 40—41 — нуклеуси; 15 — двобічно оброблений клин; 42—44 — анкоші на пластинках.

Типологічна близькість матеріалів стоянок Бородянка IV6 (рис. 4, 20—44) та Гавронщина (рис. 4, 1—19) дає змогу розглядати їх паралельно.

Бородянка IV6 — місцезнаходження неолітичної кераміки та кременю, що лежить за 1,5 км на південь від залізничного мосту поблизу м. Бородянка (рис. 1). Археологічний матеріал був зібраний на ділянці краю першої надзаплавної тераси правого берега річки на площі 80×30 м. Всього тут знайдено 793 кремені, з яких 82 (близько 10%) мають вторинну обробку, а також дрібні уламки неолітичної кераміки з рослинною домшкою в тісті. Культурний шар стоянки зруйнований оранкою та видмами.

Стоянка Гавронщина розташована на 15 км вище по течії р. Здвиж від Бородянки IVБ на краю п'ятиметрової борової тераси правого берега річки, за 300 м нижче по течії від околиці однойменного села Макарівського району Київської області. Неолітичні матеріали були зібрані на ділянці тераси довжиною 250 м, зруйнованій піщаним кар'єром, дюнами та посадками сосни. Тут знайдено 20 фрагментів неолітичної кераміки, 543 кремені, з яких 37 мають ретуш.

В комплексах Бородянки IVБ і Гавронщини найчисленніший тип знарядь — скребки. Більшість з них кінцеві на пластинчастих відщеплах (рис. 4, 9—12, 34—37), зі скребковою ретушю, що переходить в ріжучу (рис. 4, 11, 12, 34), робочий край часто стрільчастий (рис. 4, 12, 37). Трапедії в колекціях невеликі, високі та звичайні середньовисокі (рис. 4, 1—3, 20—24, 18). Серед мікролітів менш численні серії мікрорізців (рис. 4, 6, 7, 25, 26), пластинки з притупленим краєм (рис. 4, 5, 28). В обох комплексах є по одному екземпляру уламків трикутних у перетині пластин з підтісуванням (рис. 4, 4, 27), що типологічно наближаються до вкладишів кукрекського типу. На стоянці Гавронщина знайдено невеликий грубий двобічно оброблений клин (рис. 4, 15).

Крем'яний інвентар Бородянки IVБ відрізняється від крем'яних виробів Гавронщини наявністю невеликої серії пластин з неглибокими виймками (рис. 4, 42—44) та більшою кількістю різців у комплексі (рис. 4, 30—33). В колекції з Гавронщини різці кутові на пластинках та відщеплах (рис. 4, 16, 17, 19).

Якщо на стоянці Бородянка IVБ неолітична кераміка представлена невиразними дрібними уламками, то серед матеріалів Гавронщини є кілька фрагментів, орнаментованих гребінцевими наколами (рис. 3, 7—9). Їх глина в одних випадках містить рослинну домішку і пісок (рис. 3, 7, 8), в інших — тільки пісок (рис. 3, 9). Кераміка датує комплекс розвиненим етапом дніпро-донецької культури.

За типологією виробів дещо наближається до двох згаданих пам'яток комплекс Бородянки IV. Стоянка розташована за 300—400 м на північний схід від Бородянки IVБ на мисі двометрової борової тераси правого берега річки. Оброблений кремій та неолітична кераміка були зібрані на переораній ділянці тераси площею 100 × 30 м. Всього тут знайдено 2305 кременів, у тому числі 277 виробів (12%) з вторинною обробкою. Для комплексу Бородянка IV характерні одноплосинні підпірамідальні нуклеуси (рис. 5, 32, 33). Найчисленнішими є кінцеві скребки на пластинах (рис. 5, 17, 18) та відщеплах (рис. 5, 19, 20). Більшість з них має ретуш, що заходить на край заготовки (рис. 5, 17, 20), та пологий, майже ріжучий робочий край (рис. 5, 19, 21). Ці ознаки характерні для скребоків пізнього неоліту Київсько-Житомирського Полісся. Серед різців переважають кутові на відщеплах (рис. 5, 22—24). 25% всіх знарядь комплексу — пластинки з несистематичною ретушю (рис. 5, 25, 26). Є також свердла (рис. 5, 16, 27), двобічно оброблена підтрикутна сокира (рис. 5, 30) та клин, виготовлений з нуклеуса (рис. 5, 34), розвертки (рис. 5, 28), відщепи з ретушю (рис. 5, 31), пластини зі скошеним кінцем (рис. 5, 29).

Серед мікролітів різноманітні невеликі трапедії: середньовисокі (рис. 5, 23), високі (рис. 5, 1, 4), малі транше (рис. 5, 9, 10), низькі трапедії (рис. 4, 5, 6). Виразною серією представлені вістря і пластинки з притупленим краєм (рис. 5, 15), мікрорізці (рис. 5, 7, 8). Особливої уваги заслуговують вістря типу Пісочний рів (рис. 5, 11—14). Частина знарядь комплексу виготовлена з західноволинського кременю.

На стоянці були знайдені фрагменти неолітичної кераміки, прикрашеної гребінцевим орнаментом (рис. 3, 13) та наколами трикутною паличкою (рис. 3, 10—12). Досить часто трапляються на посудинах «перлини» глибоких наколів (рис. 3, 10, 12, 13). Частина фрагментів має в глині рослинну домішку і пісок (рис. 3, 10, 12), решта тільки

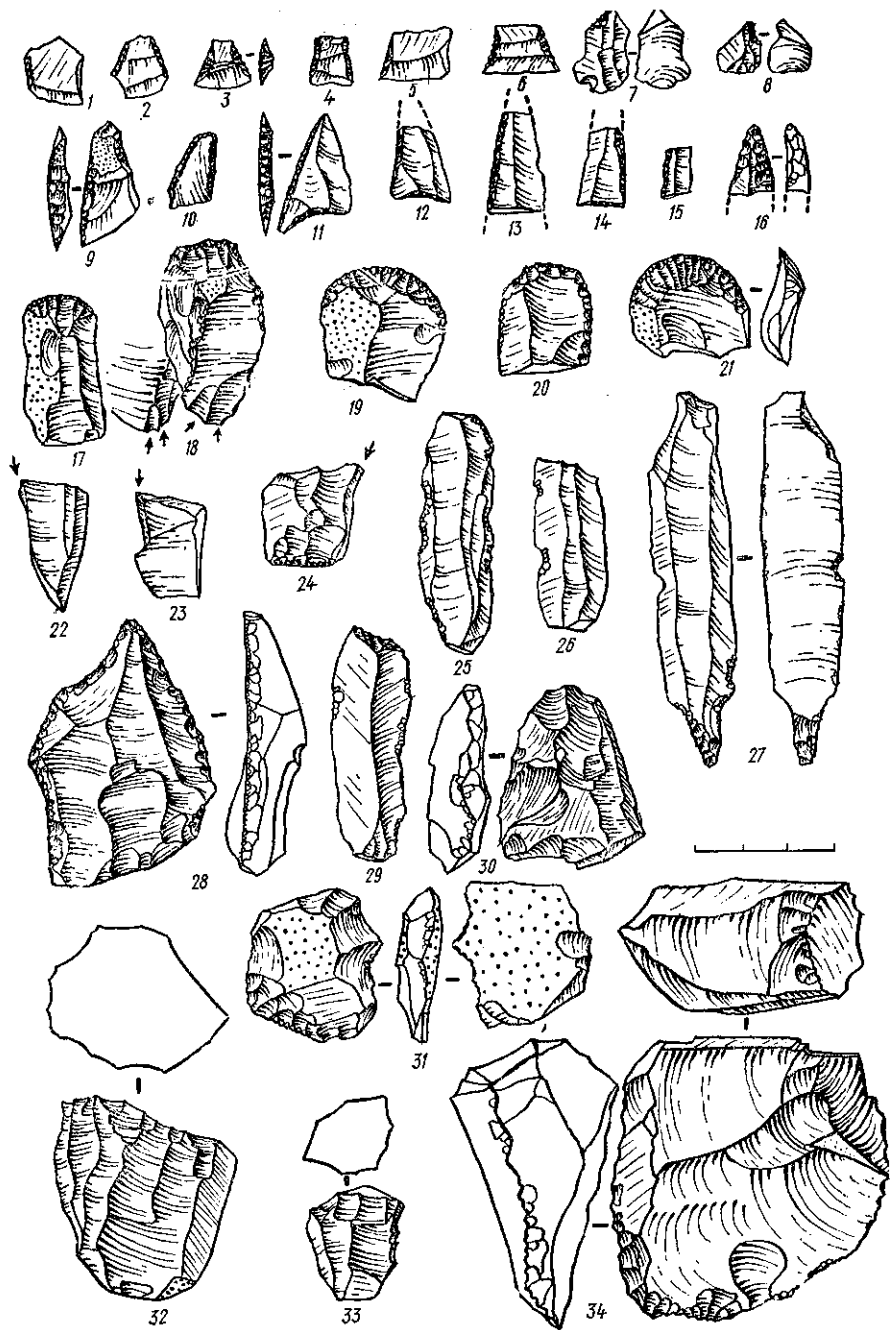

Рис. 5. Крем'яні вироби стоянки Борodianка IV:

1-6 — трапеції; 7, 8 — мікрорізи; 9, 10 — «мале трапезе»; 11-14 — вістря тилу Пісочний Рів; 15 — пластинка з притупленим краєм; 16 — розвертка; 17-21 — скребки; 22-24 — різи; 25, 26 — пластинки з ретушю; 27 — вістря до стріли на пластині; 28 — розвертка; 29 — пластинка зі скошеним краєм; 30 — сокира атипова; 31 — відщеп з ретушю; 32-34 — нуклеуси.

пісок (рис. 3, 11, 13). Така кераміка, за аналогією з матеріалами Мостви та Віти Литовської³, датується пізнім етапом дніпро-донецької неолітичної культури.

³ Левицький І. Ф. Дослідження стоянки на торфовищі Моства в 1948 році.— АП, т. 4. К., 1952, с. 70-77; Телегін Д. Я. Дніпро-донецька культура. К., 1963.

Крем'яному інвентарю неолітичних стоянок Бородянка IIIв, IV, IVб та Гавронщина легко знайти аналогії у комплексах інших пам'яток дніпро-донецької культури Київського Полісся (Вишар, Варовичі на р. Уж, Тетерів III, Тетерів IV, Віта Литовська, Прибірськ на р. Тетерів⁴ та ін.). Характерні для них риси: мікролітизм, незначний розвиток макролітичної техніки, численні і різноманітні мікроліти, перш за все, геометричних форм. Ці риси зовсім не типові для крем'яних комплексів неолітичних стоянок Житомирського Полісся.

Грунтуючись на матеріалах відносно повно досліджених неолітичних пам'яток Житомирщини (Моства, гирло Гнилоп'яті⁵, гирло Злобича*, можна помітити, що крем'яний інвентар останніх відрізняється від неолітичних комплексів Київського Полісся своєю макролітичністю; нечисленністю мікролітів і значним розвитком макролітичної техніки. Є і ряд менш помітних, але досить важливих ознак крем'яних виробів неоліту Житомирщини порівняно з Київщиною. Якщо в ранньонеолітичних комплексах Київського Полісся (Лазарівка⁶, Бородянка IIIв, Тетерів III) простежуються кукрекські впливи, то відносна ізольованість Житомирського Полісся від долини Дніпра як основного шляху проникнення південних кукрекських традицій в Полісся зумовила менш тісні його зв'язки з півднем (в даному разі з Кукреком), порівняно з Київським Поліссям. Доказом цього може бути поширення кукрекських вкладишів у ранньонеолітичних пам'ятках Київщини (рис. 2, 7, 8) та їх відсутність в неоліті Житомирщини.

Специфікою неоліту Житомирщини є поширення різноманітних і численних різців та виразних кінцевих скребків на пластинах. Для неоліту Київського Полісся більш характерні кінцеві скребки на відщеплах, іноді підокруглі, а різці аморфні і, як правило, нечисленні.

Своєрідністю крем'яних комплексів неолітичних пам'яток Житомирщини відповідає ряд особливостей їх кераміки порівняно з керамікою неоліту Київщини. До цього висновку останнім часом дійшов С. А. Балакін, який вважає, що для кераміки дніпро-донецьких пам'яток Житомирщини більш характерна орнаментация у вигляді рядів наколів кутом відступаючої палички, тоді як на Київщині поширені посуд прикрашений горизонтальними рядами відбитків косо поставленого гребінчастого штампa⁷. Неолітична кераміка Житомирського Полісся має певні аналогії в Західному Поліссі, а матеріали Київщини більше зв'язані з Середнім Подніпров'ям та Лівобережжям Дніпра.

Мабуть, головною причиною своєрідності неоліту Житомирщини порівняно з неолітом Київського Полісся було географічне розташування останнього в долині Дніпра, по якій поширювались на північ південні кукрекські впливи, у той час як Житомирське Полісся в неолітичну епоху не мало безпосередніх контактів з Причорномор'ям і Лівобережжям Дніпра (на відміну від неоліту Київщини). Крім того, деякі особливості, очевидно обумовлені природною специфікою району. Так, макролітизм крем'яних комплексів, можливо, пояснюється багатими родовищами кременю, а домішка слюди в керамічній масі — її постійним вмістом у глинах Житомирщини.

⁴ Зализняк Л. Л., Нужный Д. Ю., Балакин С. А. Отчет об исследовании мезолитических и неолитических памятников в Киевском Полесье в 1977 году (рукопись). — НА ІА АН УССР; Зализняк Л. Л. Отчет о раскопках мезо-неолитических памятников в Киевской области в 1976 г. — НА ІА АН УССР; Д. Я. Телегін. Дніпро-донецька культура. К., 1968; Розвідки Д. Ю. Нужного в 1976 р.

⁵ Левицький І. Ф. Вказ. праця; Непріна В. І. Неолітичне поселення в гирлі р. Гнилоп'яті. — Археологія, т. 24. К., 1970, с. 100—111.

* Розвідки та розкопки В. К. Пясецького та В. О. Круца.

⁶ Зализняк Л. Л. Мезолит Восточной Волыни и Киевского Поднепровья в свете новых исследований, с. 36—38.

⁷ Балакін С. А. Нові неолітичні пам'ятки Київського Полісся (доповідь на III конференції молодих вчених ІА АН УРСР). Рукопис.

Типологічний список крем'яних виробів неолітичних стоянок Бородянка IIIв (1), Бородянка IIIб (2), Гавронщина (3), Бородянка (4)

Типи кременів	1	2	3	4
Нуклеуси				
одноплщинні підпірамідальні	4	2		8
одноплщинні, однобічні	3			
двоплщинні, однобічні	2			1
аморфні та нуклеподібні уламки	8	6	3	19
Пластини				
цілі та їх уламки	158	89	61	220
перетини	23	15	19	40
Відщепи, шматочки та уламки кременю	1020	599	420	1740
Вироби з ретушшю				
Мікроліти				
трапеції високі	5	4	2	4
середньовисокі симетричні	3	3	1	6
низькі	1			2
мале транше				4
ромби	1			
вістря типу Пісочний Рів				5
трикутники видовжені (яніславицькі)	2			
пластинки з притупленим краєм		3	1	7
яніславицькі вістря	4			
мікрорізці	7	5	2	
кукрекські вкладиші	2			
пластинки зі скошеним краєм		2		1
Скребки				
кінцеві на пластинах	6	3		18
кінцеві на відщепах	5	2	16	17
кінцеві з ретушшю, що заходять на край	1	1		12
округлі та підокруглі	7	4		8
неправильної форми на відщепах	20	8	2	32
з них скребки-різакі		5	4	28
Різці				
кутові на відщепах	1	3	1	10
на пластинах		2	1	3
бокові на відщепах	1			3
на пластинах		1		
Пластини				
з ретушшю	10	7	1	50
анкоші атипові	3	7		10
Свердла, проколки	3	2		3
Розвертки		3	1	6
Макроліти				
клини двобічно оброблені			1	1
сокира підтрикутна, двобічно оброблена				1
атилові макроліти на відщепах	2			
Відщепи з ретушшю	32	16	10	60
Всього кременів	1334	792	546	2319
з них з вторинною обробкою	116	82	47	277

Неолітичні матеріали Київського Полісся дають можливість в загальних рисах простежити розвиток крем'яного комплексу пам'яток цього району.

Автор приєднується до думки Д. Я. Телегіна про важливу роль автотонних елементів у становленні неоліту Полісського Подніпров'я⁸. Просте порівняння описаних тут крем'яних комплексів дніпро-донецької культури з комплексами пізньомезолітичних культур південного заходу Східної Європи, що могли бути її генетичною підосновою, вказує на тісну генетичну спорідненість дніпро-донецьких пам'яток Київського Полісся з рудоострівськими пізньомезолітичними матеріалами яніславицької культурної області Полісся.

Рудоострівські риси особливо яскраво простежуються в крем'яних виробках ранньонеолітичних пам'яток Київщини. Так, комплекс Борожняки IIIв відрізняється від комплексів рудоострівської культури лише наявністю кукрекських вкладишів (рис. 2, 7, 8) та кераміки (рис. 2, 1—6). Загальний вигляд крем'яних виробів, особливості техніки обробки — наприклад, поширення мікрорізевої техніки (рис. 2, 9—15), індекс пластин (13%), типи нуклеусів (рис. 2, 49—52), специфічно рудоострівські типи знарядь, насамперед, мікролітів: яніславицькі трикутники (рис. 2, 5, 6), вістря (рис. 2, 1—4), типи трапецій (рис. 2, 16—28) — все це свідчить про тісний генетичний зв'язок ранніх дніпро-донецьких пам'яток Київського Полісся з пізньомезолітичною рудоострівською культурою. Принципово важливою рисою, що відрізняє ранньонеолітичні комплекси Київщини від рудоострівських, є наявність в перших кукрекських рис (рис. 2, 7—8).

Дослідження останніх років дають змогу проілюструвати і розвинути схему становлення неоліту Київського Полісся, запропоновану В. М. Даниленком: «Немає сумніву, що завдяки інфільтрації з півдня кукрекського типу культури проходив сам процес переходу на неолітичний етап розвитку. Разом з тим достатньо ясно, що ще на початку неоліту та в його розвинену пору в цій частині Подніпров'я все ж домінував північний, а не південний компонент»⁹.

Мезоліт зандрової смуги Європи, що займає території від Великобританії до Подесення, в культурно-господарському відношенні відзначається великою єдністю. Вона пояснюється його єдиною господарсько-економічною базою: мисливство і збиральництво в умовах сосново-березових лісів зандрових заболочених низин з характерним тваринним світом. На півдні ця зона межувала по лінії суцільного поширення лісів з областю мезоліту широколистяних лісів, далі на південь були території, які займали Європа і середземноморські культурно-господарські єдності мезоліту Європи. Прогресивний вплив Середземномор'я на зандрову область поширювався в північному напрямку в обхід Карпат, Альп та Піреней двома основними шляхами: західним — через Французьку рівнину на Німецьку зандрову низину, і східним — по долині Дніпра на Полісся¹⁰. Київське Полісся становить великий інтерес у плані вивчення характеру контактів периферії зандрової культурно-господарської єдності з Середземномор'ям.

В кінці мезоліту Київське Полісся населяли носії рудоострівської мезолітичної культури яніславицької культурної області, зв'язаної з

⁸ Телегін Д. Я. Мезолит Левобережної України и его место в сложении днепро-донецкой неолитической культуры.— МИА, № 126. М.—Л., 1966, с. 107.

⁹ Даниленко В. Н. Неолит Украины. К., 1969, с. 30.

¹⁰ Даниленко В. Н. Волошский эпипалеолитический могильник.— СЭ, № 3. М., 1955, с. 61; Kozłowski S. K. Cultural differentiation of Europe from 10th to 5th millennium B. C. Warszawa, Долуханов П. М. Мезолит: экономический подход.— КСИА АН СССР, вып. 149. М., 1977; Зализняк Л. Л. Мезолит Восточной Волинии., с. 29—30; Зализняк Л. Л. Мезолит Полісся — східна периферія північної зони мезоліту Європи (доповідь на III конференції молодих вчених ІА АН УРСР, рукопис).

колом маглемезьких пам'яток Прибалтики. «Неолітизація» вказаних територій почалася з проникненням в Полісся по долині Дніпра носіїв південних кукрекських і буго-дністровських традицій. В результаті взаємодії кукрекських і місцевих рудоострівських традицій виникає синкретична ранньонеолітична струмельська група пам'яток Київського Полісся зі значною роллю кукрекських та буго-дністровських елементів в інвентарі. На жаль, пам'ятки з виразною струмельською керамікою не дали показових колекцій крем'яних виробів. Лише на стоянці Лазарівка, в керамічному комплексі якої є ряд струмельських рис, відома виразна серія кукрекських вкладишів, хоча загалом колекція кременів має багато спільних рис з інвентарем рудоострівських пам'яток¹¹.

Д. Я. Телегін висловив думку про генезис струмельської (струмельсько-гастятинської) групи ранньонеолітичних пам'яток на базі таценки-кудлаївської культури. Підставою для цього висновку була знахідка кудлаївського вістря разом із струмельською керамікою в Шмаївці¹². Таке припущення потребує додаткових доказів, особливо якщо врахувати факт датування таценки-кудлаївської культури першою половиною і серединою мезоліту і доживання кудлаївських вістрів до розвинутого неоліту (Тетерів III, Тетерів VI, гирло Гнилоп'яті).

Становлення нового дніпро-донецького етапу неоліту Київського Полісся в кераміці фіксується поступовим зникненням південних буго-дністровських рис і широким використанням в орнаментативній гребінцевого орнаменту. Останній у вигляді горизонтальних рядів відбитків косо поставленого гребінчастого штампа часто вкриває майже всю зовнішню поверхню посуду (рис. 3, 1—5). В крем'яному інвентарі простежується відтіснення південних кукрекських елементів автохтонними, властивими рудоострівській культурі (Бородянка IIIв).

Для розвинутого етапу дніпро-донецької культури Київського Полісся (Гавронщина, Бородянка IVб) характерний дальший розвиток і поступове зникнення рудоострівських рис. Техніка мікрорізця ще не забута (рис. 4, 6, 7, 25, 26), але яніславицькі вістря і трикутники вже не трапляються. Трапеції дрібнішають, виконані вони часто недбало (рис. 4, 3, 20—24). Дедалі більшу роль починають відігравати низькі трапеції (рис. 4, 23, 24). Іноді наявні пластинки з притупленим краєм (рис. 4, 5, 28). Кукрекські вкладиші вироджуються і трапляються рідко (рис. 4, 4, 24). З'являються пізньонеолітичні форми скребків: з ретушню, що заходить на краї (рис. 4, 11, 34), скребки-різакі (рис. 4, 10, 14, 34), зі стрільчастим робочим краєм (рис. 4, 12, 35, 37).

В пізньому неоліті (Бородянка IV) зникають як кукрекські вкладиші, так і виразні рудоострівські елементи, хоча мікрорізцева техніка продовжує застосовуватись (рис. 5, 7, 8). Трапеції різноманітні, дрібні, іноді недбало виконані (рис. 5, 1—6). Часто спостерігаються низькі трапеції (рис. 5, 5, 6) і з'являються екземпляри з ретушню, що заходить на спилку. Серед скребків домінують скребки-різакі (рис. 5, 19—21) і знярдда з ретушню, яка заходить на краї (рис. 5, 20). З'являються імпорти західноволинського якісного кременю. З таким крем'яним інвентарем співіснує пізня дніпро-донецька кераміка з накольчастим орнаментом і піском в масі (рис. 3, 10—13), тоді як ранній посуд має здебільшого рослинну домішку і гребінцевий орнамент (рис. 3, 1—5).

Приклад фінально-неолітичних комплексів Київщини дає стоянка Микільська Слобідка IV (дослідження В. М. Даниленка). Для її крем'яного інвентаря характерна велика серія низьких та середньовисоких

¹¹ Зализняк Л. Л. Мезолит Восточной Волини..., с. 36—38.

¹² Телегін Д. Я. Неолитические памятники Северной Украины и Южной Белоруссии.— МИА, 172. Л., 1973, с. 180.

трапецій з ретушією, що заходить на спинку, а також пізні енеолітичні риси: крем'яна сокира з пришліфованим лезом, притапаний для Трипілля тип ортогнатних, одноплосинних нуклеусів для великих енеолітичних пластин, пожі, виконані на таких пластинах.

Дослідження неолітичних пам'яток у Київському Поліссі в останні роки дає матеріал для розробки в загальних рисах схеми розвитку їх крем'яного інвентаря, що необхідно для дальшої культурної та хронологічної характеристики неоліту Полісся.

Вдалося також підтвердити і проілюструвати висновок В. М. Даниленка та Д. Я. Телегіна про визначальну роль мезоліту Полісся в генезі неоліту вказаних територій під впливом південного кукрекського «імпульсу». Місцевим поліським субстратом, на якому тут виник неоліт під впливом Кукрека, була рудоострівська мезолітична культура яніславицької культурної області. Остання відіграла вирішальну роль в «неолітизації» поліських територій між Дніпром та Віслою, а також басейну Німана.

Л. Л. ЗАЛИЗНЯК

Неолитические памятники р. Здвиж

Резюме

Статья посвящена публикации и интерпретации новых неолитических памятников долины р. Здвиж в Киевской области: Бородянка IIIв, Бородянка IVб, Гавронщина, Бородянка III. Автор приходит к выводу о важной роли позднемезолитической янцславичской культурной области в сложении неолита полесских территорий между Днепром и Вислой, так же как и неолита бассейна Немана, о чем писала Р. К. Римантене. Развивается и иллюстрируется мысль В. Н. Даниленка и Д. Я. Телегина о формировании неолита Юго-Восточного Полесья на местной мезолитической основе под воздействием южного кукрекского «импульса». Рудоостровская мезолитическая культура янцславичской культурной области явилась той основой, на которой под влиянием Кукрека складывается древнейшая струмельская группа неолитических памятников Юго-Восточного Полесья.

А. Ф. ГУЦАЛ

Нові пам'ятки раннього залізного віку в Середньому Подністров'ї (розвідки 1968—1969 рр.)

В зв'язку з будівництвом Могилів-Подільської ГЕС Середньо-Дністровська експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом С. М. Бібікова провела розвідку в басейні середньої течії Дністра, де було виявлено ряд різночасних пам'яток. Значна частина зібраних матеріалів вже опублікована. Особливу увагу автори приділили трипільським, ранньослов'янським та давньоруським пам'яткам¹. Пункти періоду раннього заліза, яким присвячене лише одне повідомлення²,

¹ Бібіков С. Н., Збеневич В. Г. Археологические разведки в зоне затопления Могилев-Подольской ГЭС.— АИУ 1968 г. К., 1971, с. 73—77; Бібіков С. М., Євдокимов Г. Л., Збеневич В. Г. Розвідки на Середньому Дністрі в 1969 р.— АДУ, 1969 р. К., 1972, с. 368—372; Довженко В. Й., Приходнюк О. М. Разведки славянского отряда в зоне затопления Могилев-Подольской ГЭС.— АИУ 1968 г. К., 1971, с. 77—80; Довженко В. Й., Приходнюк О. М. Роботи слов'янського загону Середньодністровської експедиції.— АДУ 1969 р. К., 1972, с. 372—376; Приходнюк О. М. Раннеславянские поселения в Среднем Поднестровье.— В сб.: Раннесредневековые восточнославянские древности. Л., 1974, с. 216—226; Приходнюк О. М. Давньоруські пам'ятки Середнього Подністров'я.— Археологія, 1977, 22, с. 99—106.

² Збеневич В. Г. Нові пам'ятки скіфського часу на Середньому Дністрі.— В кн.: Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Львів, 1970, с. 110—111.